

Toespraak
door
Frank Becuwe
Erfgoedonderzoeker
Onroerend Erfgoed

Geachte mevrouw de administrateur-generaal,
Geachte collega's,
Beste vrienden en erfgoed sympathisanten,

Op het einde van de 18de eeuw en in de eerste helft van de 19de eeuw wekte de industriële ontwikkeling in Engeland en vervolgens op het continent, met België als gidsland, vooral bewondering op. Zo schreef Victor Hugo bij zijn bezoek aan de hoogovens van de heer Cockerill in 1838:

“Daar heb ik werkelijk de industrie bewonderd. Het is een mooi en buitengewoon schouwspel, dat 's nachts iets bovennatuurlijks lijkt te ontlenen aan de plechtige troosteloosheid van het ogenblik. Raderwerken, zagen, stoomketels, pletwalsen, cilinders en persen, al deze monsters van koper, plaatijzer en brons die wij machines noemen en die aangedreven worden met stoom, gloeien, fluiten, knarsen, brullen, snuiven, blaffen, krijsen, verscheuren het brons, verwringen het ijzer, kauwen het graniet”.

In de daaropvolgende decennia verloor de industrie echter zijn glans van vervoering. Achter de industriële ontwikkeling bleken verpaupering, sociale ellende, gevaarlijke arbeidsomstandigheden, gebrek aan hygiëne, ... schuil

te gaan. Een niet te miskennen keerzijde die gestaag de door traditionele waarden gedragen 'zekerheid' ondergroef, zoals Auguste De Winne in 1902 in zijn *A travers les Flandres* beschreef. De angst en afkeer voor de onrust die de industriële ontwikkeling meer en meer incarneerde, riepen op hun beurt een romantische bewondering voor de oude, rurale maatschappij in het leven.

Na de Tweede Wereldoorlog herstelde het geloof in wetenschap en techniek zich. De Expo '58 met het Atomium als blikvanger is daar trouwens een duidelijk exponent van. De verouderde industriële infrastructuur, voor zover die niet door de oorlog was aangetast, werd op grote schaal vernieuwd. De materiële cultuur van de eerste industriële ontwikkeling werd daarbij echter systematisch verwezen naar de schroothoop. Zei Henry Ford trouwens niet '*history is bunk*'? Deze ondoordachte evolutie in Engeland trok echter vanaf de late jaren 1950 steeds meer de aandacht van lokale erfgoedverenigingen. Gesteund door landelijke organisaties zoals de National Trust en de Civic Trusts werd het behoud van fabrieken, spoorwegstations, ... én stoommachines bepleit. Met enige vertraging vond dit pleidooi ook gehoor op het continent. Vooral het grote publiek kreeg belangstelling voor de materiële relictten van onze economische en industriële geschiedenis. In Vlaanderen volgde de overheid in 1976 door in het toen nieuwe monumentendecreet aandacht te besteden aan het industrieel erfgoed. Sindsdien vormen industrieel-archeologische waarden een volwaardig criterium in de evaluatie van de monumentwaarde van een onroerend goed. Intussen werd zowel binnen de voor onroerend erfgoed bevoegde diensten van de Vlaamse en andere overheden als door externen baanbrekend werk verricht om het industrieel erfgoed een volwaardige plaats te geven in de zorg voor het onroerend erfgoed. Dit engagement sluit

echter niet uit dat het onderzoek met betrekking tot het industrieel erfgoed in Vlaanderen nog voor een zeer grote opdracht staat. Veel nijverheidssectoren zijn enkel in zeer algemene zin in beeld gebracht. Onderzoek met betrekking tot de productieprocessen en hun ontwikkelingen is nog maar in beperkte mate verricht. Inzicht in deze processen is nochtans noodzakelijk om sectoraal aan de hand van onroerende erfgoedrelicten een selectief maar coherent beeld van ons industrieel verleden te kunnen ophangen. Daarenboven is de kennis van het productieproces evenzeer onontbeerlijk om voor een beschermenswaardige of beschermde industrieel-archeologische site vanuit zijn draagkracht een adequate, maatschappelijk relevante én kernversterkende bestemming te kunnen ontwikkelen.

Sinds diverse jaren probeert het agentschap Onroerend Erfgoed dan ook dit kennishiaat systematisch in te vullen. In het zog van het onderzoek naar de typologische ontwikkeling van wind- en watermolens tot mechanische maalderijen en industriële bloemmolens en het onderzoek naar de typologisch evolutie die de hopasten hebben doorgemaakt, werd in de voorbije jaren vervolgens gegraven in de ontwikkelingsgeschiedenis van de mouterijen. De studie 'Ter orge, tel malt' vormt over zes hoofdstukken gespreid van dit onderzoek de neerslag.

In een eerste hoofdstuk worden in eerste instantie de brouwgranen belicht. Tussen 1850 en 1950 werden in de mouterijen in het bijzonder gerst, haver, boekweit, spelt, rogge en tarwe verwerkt tot mout, dé basisgrondstof voor brouwerijen en stokerijen. Geleidelijk won gerst echter in die mate aan belang dat het uiteindelijk onmiskenbaar tot het belangrijkste moutgoed promoveerde. Bijgevolg worden de schijnwerpers dan ook gericht op de

handel in zowel in- als uitheemse gerst en gerstemout, alsook op de rol en betekenis van de haven van Antwerpen in de aanvoer van buitenlands brouwgraan. De exponentiële groei die deze vooral vanaf het laatste kwart in de 19de eeuw groei kende, werkte immers de opkomst van grootmouterijen in de hand. Door de gestage industrialisering die het moutbedrijf van dan af kende, was er na de Eerste Wereldoorlog vanuit economisch oogpunt nauwelijks nog plaats voor de ambachtelijke mouterij.

Een tweede hoofdstuk haakt in op het fluctuerende aantal mouterijen of brouwerijen-mouterijen tussen 1850 en 1950 en de mate waarin het moutbedrijf zich onder invloed van de industrialisering loskoppelde van het brouwbedrijf. De schaalvergroting als onvermijdelijk gevolg van de industrialisatie uitte zich vervolgens in een geleidelijke, meer geconcentreerde hertekening van de oorspronkelijk door de lokale economie ingegeven geografische spreiding. Naarmate een mouterij zijn productiecapaciteit opdreef, werd ze voor haar grondstoffentoelevering namelijk steeds afhankelijker van de nationale en internationale markt met Antwerpen als belangrijkste draaischijf. Zonder een verkeerskundig gunstige ligging die een vlotte aan- en afvoer van respectievelijk het moutgoed en het mout garandeerde, werd een duurzame doorgroei van een ambachtelijke naar een industriële mouterij hoegenaamd onmogelijk.

De wijze waarop de moutbereiding tussen 1850 en 1950 van een ambachtelijke naar een industriële activiteit evolueerde, komt uitgebreid aan bod in een derde hoofdstuk. Bij de diverse handelingen die de brouwgranen bij het mouten ondergingen, wordt in eerste instantie duiding gegeven bij de bewerking op zich, de voorwaarden voor een kwalitatieve mout naar de normen van het ogenblik en de evolutie die zich daarbij onder

invloed van de geleidelijke optimalisering en industrialisering voordeed. Vervolgens wordt voor elke bewerking nagegaan hoe deze evolutie zich uitte in geleidelijke of soms vrij drastische bijstellingen van de mouterijuitrusting. De typologische verschijningsvormen die zich op deze wijze zowel voor de mouterij als voor de moutast laten onderkennen, moet het brede spectrum van beheerders van moutindustriële erfgoed toelaten om hun relict contextueel te kaderen, de draagkracht ervan in te schatten en vervolgens op een adequate manier te beheren.

Door de industrialisering van het moutbedrijf onderging de mouterijuitrusting zowel in het mouterijgebouw als in de moutast continu kleine tot grote aanpassingen. Onder invloed van deze modernisering ontwikkelde er zich met betrekking tot de mouterijgebouwen een andere vormtaal. De ambachtelijke panden waarin de eenvoudige reinigungs-, week-, kiem- en eestuitrusting waren ondergebracht, evolueerden tot fabriekgebouwen die, gedacht vanuit het industriële productieproces, als een utilitaire mantel om de meer en meer gesofisticeerde uitrusting hingen. Bij deze diversiteit aan architecturale verschijningsvormen wordt in het vierde hoofdstuk stilgestaan.

Het vijfde hoofdstuk gaat in op de geleidelijke overschakeling vanaf de 19de eeuw binnen het moutbedrijf van menselijke, dierlijke of natuurlijke kracht naar mechanische aandrijving. Vooral vanaf de late 19de eeuw vereiste de schaalvergroting die de sector door de massale invoer van buitenlandse gerst kende, zwaardere krachtbronnen voor de aandrijving van het steeds uitgebreider machinepark. Met de in de industrie algemeen toenemende vraag naar mechanische kracht groeide ook het aantal constructieateliers die aanvankelijk stoomtuigen en later gas-, diesel- en andere motoren

ontwikkelden. Op de diverse types mechanische krachtbronnen alsook op hun producenten en hun specifieke afzet in (brouwerijen-)mouterijen wordt uitgebreid ingegaan.

Technische ontwikkelingen stuurden vooral vanaf 1830-1840 onder invloed van onder meer een toegenomen fysiologische en biochemische kennis het moutproces aan en maken het vandaag tot een hoogtechnologische aangelegenheid. Dit had tot gevolg dat zowel in het binnen- als in het buitenland machinebouwers zich specialiseerden in het ontwikkelen en produceren van industriële mouterijuitrustingen, én in sommige gevallen uitgroeiden tot internationale marktspelers. Belangrijke Vlaamse actoren in de ontwikkeling van bijvoorbeeld reinigings-, week-, kiem-, ontkiemings- en pletinstallaties van waren onder andere Joseph & Cie, François Lermusiaux, Goubet, Bonte, Gilain en De Coster-Van De Velde. Een aantal bedrijven richtten zich al dan niet uitsluitend op de bouw en inrichting van moutasten. In hun streven naar een steeds groter wordend eestrendement werden sommige astenbouwers, zoals de Brusselse firma's Lafeuillade, Van Caspel, De Ruytter & Orval, Otto Barth en Braakensiek, zelfs toonaangevend op Europees niveau. Van de machine- en astenbouwers die hebben bijgedragen tot de ontwikkeling in Vlaanderen van een ambachtelijke tot een industriële moutnijverheid, geeft een zesde hoofdstuk een uitgebreide maar geenszins exhaustieve oplijsting.

Een Iers spreekwoord zegt: *'De tijd is een geweldige verhalenverteller'*. Met de studie *'TEL ORGE, TEL MALT'* werd beoogd één van die verhalen, meer bepaald het verhaal van de typologische ontwikkeling binnen het moutbedrijf in Vlaanderen, te vertellen. Of dit opzet geslaagd is, laat ik aan de kritische lezer over. Maar de werkelijke ambitie ligt verder, namelijk in

de dienstbaarheid van dit onderzoek bij het oplossen van beschermings- en beheersvraagstukken met betrekking tot dit segment van ons industrieel erfgoed. Om die brug te slaan reikt de studie bij middel van een nawoord vrijblijvend een vrij ruim arsenaal beheersaanbevelingen aan. Hiermee illustreert de mouterijenstudie *'TEL ORGE, TEL MALT'* meer nog dan de vergelijkbare maalderijenstudie *'IN DE BAN VAN CERES'* het beheersgericht karakter van dit erfgoedonderzoek. Een schematisch weergave van het evolutieve productieproces in relatie met het machinepark en de respectieve fabrieksruimtes vat tot slot alles nog eens samen.

Dit alles is echter niet mijn verdienste alleen. Integendeel! Zeer veel collega's hebben eens te meer op één of andere manier bijgedragen tot het zowel inhoudelijk als vormelijk welslagen van dit project. Ik hoop dan ook dat mijn systematiek om bij het opstarten van een onderzoeksproject tegelijkertijd het dankwoord aan te zetten, op geen enkel moment gefaald heeft en ik allen een terecht plaatsje heb gegeven in het boek. Mocht de vergetelheid toch spelbreker zijn, dan ben ik én niemand anders de schuldige en bied ik graag mijn oprechte excuses aan.

Sommige collega's hebben dermate hun schouder onder dit project gezet dat ik hen onrecht zou aandoen als ik hen vandaag niet expliciet zou vermelden. Op de eerste plaats denk ik aan Ingrid In 't Ven die het beste van zichzelf heeft gegeven om deze studie niet alleen drukklaar maar ook gedrukt te krijgen. Aangenaam samenwerken is het ook met Kris Vandevorst die de vele, op de eerste plaats documentaire foto's daarenboven een extra esthetische toets geeft. Els Jacobs, zoals altijd en overal bereid te helpen, wist samen met mij dit boek van 376 pagina's samen te vatten in een schematisch voorstelling van één pagina. Voor veldwerkers een ideaal instrument, al zeg ik dit zelf. Of dit voor Arnold Eloy

die graag dikke boeken uitgeeft, een even goeie zaak is laat ik hem zelf uitzoeken. Intussen wil ik Arnold wel bedanken voor de aangename samenwerking én de onontbeerlijke, door hem uitgeplozen index die aan de studie is toegevoegd. Het officialiseren van de samenwerking met de uitgever alsook het voorbereiden en in goede banen leiden van de boekvoorstelling is dan weer de verdienste van de ploeg van Kathleen Vancaester. Dat de directie samen met onze teamleidster Leen Meganck het belang van dergelijk erfgoedonderzoek in onze luchtige en vluchtige maatschappij niet alleen onderschrijft maar ook mogelijk maakt, daar kan ik, gepokt en gemazeld in de erfgoedsector, alleen maar gelukkig en dankbaar om zijn. Erfgoedzorg staat immers in alles voor duurzaamheid. Dat ook vele niet-collega's die mening toegedaan zijn en mij waar ze konden, hielpen, was eveneens een aangename ervaring. Ook hen bedank ik maar al te graag in het boek. Eén iemand moet ik hier vandaag toch uitdrukkelijk vermelden, namelijk Paul Vanneste. Vooreerst was Paul bereid mij zijn unieke collectie van alle jaargangen van het vakblad '*Le Petit Journal du Brasseur*' ter beschikking te stellen. Ik kan u verzekeren, een uitzonderlijk rijke bron! Daarenboven was Paul, beroepshalve brouwer en mouter, bereid om alles vakkundig na te lezen. Wie daartoe ook bereid was, was Eric Van Schoonenberghe. Spijtig genoeg kan ik Eric, die enkele weken geleden overleed, hiervoor alleen maar postuum bedanken.

Een boek is ook een unieke gelegenheid, waar Arnold mij trouwens op attent maakte, om zijn waardering uit te spreken voor mensen die zich onverdroten inzetten of ingezet hebben voor de goede zaak, waaronder wij natuurlijk de zorg voor ons erfgoed verstaan. Daarom heb ik deze studie opgedragen aan twee mensen voor wie het elfde gebod 'sois engagé' in een soms naar nihilisme neigende maatschappij geen loze boodschap is, twee

mensen die mij lang geleden geïnspireerd hebben tot een zorgengagement voor het industrieel erfgoed, twee mensen die me hebben gesteund bij de ontwikkeling van het unieke industrieel-archeologisch open-monument waar we vandaag te gast zijn, omdat ze maar al te goed beseften dat Vlaanderen grote nood had én nog heeft aan dergelijke permanente sensibilisators. Vandaag heb ik Jo De Schepper en Adriaan Linters dan ook met zachte dwang van de historische barricaden van het 'vuile erfgoed' geplukt om ze in het openbaar een auteursexemplaar te kunnen geven.

Ik dank u.